

Opuštěná, rozpadající se usedlost ve středním Řecku (poblíž řeky Nestos). Pastviny jsou stále extenzivně využívány. Červen 2007 Foto L. Spitzer

Podobný scénář nyní ožívá v nových členských zemích EU v Bulharsku a Rumunsku (více méně podobně je na tom však takřka celý Balkán). Blahodárný proces bohatnutí populace zvyšuje životní úroveň, lidé se mají lépe a mohou si vybrat výrazně příjemnější cesty k zajištění své rodiny, než jakou je pastevectví. Slovenska znali cestovatelé jistě zaznamenali rapidní pokles pastvy po takřka celé ploše státu. Ty tam jsou rozsáhlé komplexy pastvin na Plešivecké planině. Na místě proslulých vápencových pastvin na Tematínských kopcích šumí bory, které ve svém voňavém jehličí skryly stovky a tisíce mrtvých keřů jalovců, smutných pomníků předchozí bohatosti rostlinných a živočišných společenstev. Stejný krátký proces proběhl ve všech původně motýlářsky vyhlášených pohorích a lokalitách.

Kdo je znalý, ten si píská

Čestnou výjimkou v celoevropském „svrabu“ je Švýcarsko. Když přejedete hranice s Německem, jako byste vkročili do jiného světa. Tato alpská země si totiž již dávno uvědomila své nejen finanční, ale i přírodní bohatství a dlouhodobě podporuje malé a střední zemědělstě (což se u nás nikdy nepodařilo, navrch mají stále nové soukromé zemědělské farmy a následovnicí JZD – s pravda až tolkienovskou fantazií přejmenované na ZD). Při hledání biologicky nevhodného zanedbaného kousku pole, louky či pastviny projedete ve švýcarských kantonech skoro stejně benzínu, jako při pátrání po kvalitních loukách v Česku. A motýli létají, rostliny rostou a sysli pískají. Tento téměř ideální stav je hlavně výsledkem odlišné zemědělské politiky a těsné souměřitelnosti místních lidí se svými pozemky a životním prostorem. Fakt, že u nás je tomu krapet jinak, výmluvně doloží návštěva dnes apatických Sudet či jakéhokoli satelitního městečka v okruhu dvaceti kilometrů od všech větších měst. V prvním příkladě přišly do pohraničí po válce zástupy nových usedlíků, kteří zabrali uvolněné usedlosti a polnosti po odsunutých Němcích. Po sta-

letí se vyvíjející vztah lidí k půdě byl přetřán a nový za minulého režimu ani neměl šanci vzniknout. A satelitní městečka? Vždyť jsou to jen „paneláky naležato“, málokdo z jejich obyvatel se zajímá o širší prostor, než ten tlustou zdí ohraničený pozemek o rozloze dvou arů (přičemž 1,5 aru zabírá vlastní pseudobarokní stavba na klíč a zbytek je golfový trávník).

Podpora obnovy či udržení tradičního maloplošného rozrůzněného hospodaření na loukách, pastvinách, ale i v lesích a mokřadech je tedy jediný způsob, jak zajistit úspěšné přežití naší druhové bohatosti. Současné dotační programy jsou nastaveny bohužel přímo naopak. Místo aby podporovaly rozrůzněnost luk a pastvin, kde by si každý druh rostliny či živočicha našel své místo, staví tisíce hektarů luk unifikovanou péčí do jednoho šiku. Výsledkem je pak například genocida motýlů, kteří mnohdy i umírají hladu na během dvou tří dnů strojově pokosených stovkách hektarů luk. Pastva stohlavých stád dobytka rychle uvede každou pastvinu do takřka apokalyptického stavu, kde nepotkáte ani křídlo (kromě těch mušich a ovádích). Jistě, na mnoha cennějších místech zasahuje organizovaná ochrana přírody reprezentovaná Správami CHKO, Odbory životního prostředí na různých úrovních a nevládních organizací. Z celkového hlediska je to ale pouze látání horkou jehlou dlouho nepraného rozpadajícího se kroje. Pokud nefunguje bohatá mozaika malých a velkých ploch s různým hospodařením a v různém stavu, mezi kterými se populace přesunují, což extenzivní pastva zaručovala, zůstanou druhy na nějaký čas zavřeny ve svých rezervacích zamřížovaných okolními poli a lesy a nakonec se ztratí v propadlišti dějin.

Autor příspěvku (muzejní kurátor – entomolog) studoval v měsících březen – červen 2007 vazbu společenstev hmyzu na pastevní lesy ve východním Řecku v rámci systému Socrates (pod záštitou EU) na Democritus University of Thrace v Orestiadě.

Dobývá jižní Morava Valašsko?

Lukáš Spitzer

V posledních letech vyskakují pozorování výskytu na Valašsku dříve nezvyklých „hmyzích“ návštěvníků jako houby po dešti. Již ve 2. čísle Valašska – vlastivědné revue, 1999/1, str. 41 komentoval RNDr. Lubomír Brabec nový invazivní druh pavouka – křížáka pruhovaného (*Argiope bruennichi*). Ten u nás zdomácněl a dnes se jeho krásnými vosími barvami můžeme kochat takřka na každé louce. Od té doby můžeme na valašských stráních i sečených trávnících na sídlišťích potkat zástup dalších stálých hostů nejen z jižní Moravy. Nabíledni je jednoduché vysvětlení – může za to globální oteplování. Nic však není tak jednoduché.

(Tento příspěvek nemá, ačkoli to může být na první pohled nezřetelné, ambice rozebírat jednoho z momentálně největších strašáků, kterým je člověk rozumný (*Homo sapiens*) děšen ze všech stran, – globální oteplování (lidstvo má jistě potřebu neustále se něčeho obávat hluboko vepsanou ve své DNA). Skutečnost, že se klima průběžně mění, je nepopíratelný fakt. Vždy tomu tak bylo a taky i bude. V současnosti jsme však svědky mnohdy přímo hysterických výpadů ze strany zastánců, ale i popíračů lidského příspěvku ke globálním změnám klimatu a jeho důsledcích. Rozumná diskuze se bohužel v zásadě nevede, každý si rád přihřeje svou polívčičku na tomto velice populárním zpolitizovaném tématu. Přijměme tedy fakt, že se kvalita podnebí proměňuje z jakýchkoli cyklických či necyklických, antropogenních či přírodních důvodů, a věnujme se dále něco málo k jeho možným dopadům na hmyz.)

Příroda není a nikdy nebyla stabilní záležitostí. Příroda tvoří dynamický celek, který se na základě stovek a tisíců nepatrných i gigantických, vnějších i vnitřních vlivů pružně mění a přizpůsobuje. Někdy se jedná jen o drobné plastické operace,

Okáč voňavkový (*Brintesia circe*). Druh nový pro valašskou zvířenu. Motýl žije na zarůstajících slunných stráních.

jindy je potřeba transplantovat celé orgány tohoto úžasné složitého organismu. Zvířata, která jste mohli dříve běžně potkat na své louce za humny, tam dnes sice stále mohou být, ale také mohla dezertovat na sousedovu louku. V horším případě nasedla do neviditelného transportního vlaku a odjela kdoví kam. Společenstva hmyzu, která dnes můžeme najít na valašských loukách a pastvinách, jsou mimo jiné tvořena velmi pestrými směsicí teplomilných druhů. Někteří motýli na Valašsko dorazili už před několika staletími a dodnes tvoří silné životaschopné kolonie. Jiní zde v minulosti žili, jejich populace však začaly skomírat a nakonec se z různých důvodů vytratily. Na uvolněná místa se rychle stěhují druhy pro region nové. Navrátilci z dlouho- či krátkodobého exilu pak musí, pokud chtějí uspět, o svůj obsazený původní domov svádět nelídnou boj.

Člověk by si mohl myslet, že by teplomilným motýlům mohla vlna oteplování (globální změna klimatu – v našich podmínkách teplota roste a srážky klesají a jsou nerovnoměrněji rozloženy) pomoci. Přece jen, když je tepleji, tak by mělo být teplomilným zvířatům lépe. Ano, někteří dokázali využít současného oteplení a úspěšně dobývají nová území. Většina má však i jiné požadavky než průměrnou roční teplotu či celkový úhrn srážek a nedokáží tak nových podmínek využít ve svůj prospěch. A naposled může oteplování některé teplomilné druhy dokonce i zahubit.

A jak je to tedy s motýly jako modelovou skupinou celého hmyzu? Každý motýl má, stejně jako zástupci ostatních skupin hmyzu, své specifické požadavky na živnou rostlinu, mikrobiotopové nároky, různé migrační schopnosti a samozřejmě i vlastní etologii a odlišné celkové vzorce chování. Jsou motýli, kteří se dokáží vyvíjet takřka na každé alespoň trochu travnaté ploše či dokáží překonávat velké vzdálenosti (někteří i tisíce kilometrů). Existují naopak druhy, které žijí výrazně ušedle na úzce vymezených lokalitách a nemají takřka žádnou tendenci svůj životní prostor opouštět a snažit se hledat nový domov i několik set metrů od toho stávajícího. Plocha areálů, které druhy obývají, navíc často plošně velmi kolísá. Někdy víme, že na vině ústupu toho či onoho druhu byla například chemizace zemědělství či zarůstání pastvin, jindy nedokážeme ani bazálně spekulovat příčiny zhroucení jednotlivých populací.

Nejprve bychom se měli věnovat druhům, jimž už Valašsko muselo vystavit úmrtní listy. Když si prohlédnete fotografie mnoha koutů okresu Vsetín ještě z první poloviny 20. století, budete velmi překvapeni, jak moc se zdejší krajina změnila. Lesů ve středních polohách bylo dříve výrazně méně a když už, tak se jednalo hlavně o řídké, selské lesíky s rozrůzněnou prostorovou i druhovou skladbou. Intenzivní pastva „až na hlínu“ doprovázená silnou erozí na mnoha místech věrně napodobovala až středomořské podmínky. Krajina jako celek, ačkoli byla na současné poměry velmi intenzivně obhospodařovaná, však poskytovala v součtu i stovky hektarů dočasně opuštěných ploch či nepokosených lemů podél lesíků. Řeky a potoky byly neregulované, často se vylévaly ze svých koryt a pravidelně tak tvořily ranné sukcesní stanoviště, na která byla vázána početná skupina hmyzu. Pak přišla změna v zemědělském a vodním hospodaření (i na stránkách tohoto časopisu často popisovaná a diskutovaná) a příroda svažně zareagovala. Dříve běžné biotopy se stávaly vzácnější a vzácnější. Najednou se pro

motýly – specialisty nedostávalo tolik životního prostoru a ti pak mizeli jeden po druhém.

Takto na Valašsku vymřel například **okáč še-dohnědý** (*Hyponephele lycaon*), který dokáže přežít jen na osluněných stanovištích s nezapojenou vegetací (holá místa mohou být tvořena čímkoli – sešlapanou hlínou na dobytých stezičkách, navátým pískem, drobnými kameny...), či **pabourovec jestřábníkový** (*Lemonia dumi*). Tento elegantní motýl, přes své systematické zařazení mezi motýly noční, velmi čile a klikatě poletoval za slunných říjnových dnů nad pastvinami a mezemi v širokém okolí Pulčína. Ulovit ho však v letu zvládne jen velmi atleticky nadaný sběratel, až tak je motýl rychlý. Pabourovec je vlastně taková motýlí jepice. Žije jen zhruba jeden den, nepřijímá potravu a veškerou svou energii spotřebuje na vyhledání svého partnera a následnému spáření. Poletují navíc většinou jen samci, kteří rychle tímto způsobem hledají čerstvě vyhlédlé samičky, které šetří síly na kladení vajíček ukryté obvykle ve vysokém podrostu. Pabouroveci tak potřebují pestré mozaiky bezlesí s vyprahlými místy pro vývoj svých housenek v kombinaci se zarostlými místy. Pabourovec zmizel takřka z celého území ČR.

Jinak je na tom **modrásek vikvicový** (*Polyommatus coridon*). Ten miluje suché stráně či vyprahlé skalnaté výchozy se sporou vegetací. Z Valašska ustoupil, ale tvoří silné populace už na jihu Zlínského kraje. Pokud modrásek najde nové vhodné lokality (kterých je teď bohužel stále jen velmi poskrovnu), bude mít možnost se opět stát i valašským motýlem. Změna ve struktuře lesů zatočila s **okáčem metlicovým** (*Hipparchia semele*), na pokraji vymření je například pestrobarevec petrklíčový (*Hamearis lucina*), který je nyní znám pouze ze dvou lokalit v okrese Vsetín. (Skutečný počet obývaných míst bude, doufáme, výrazně vyšší. Motýl létá brzo na jaře, kdy ještě není tolik entomologů v terénu). Pestrobarevec se vyvíjí na obyčejných prvosenkách, kterých jsou stále na jaře na valašských loukách celé lány. Nesnáší však kosení těchto luk a navíc vyžaduje částečný zástín míst, kde se „petrklíč“ žije jeho housenka. Tato vymírání byla tedy dána hlavně změnou v lidské činnosti. Jakkoli velké a rychlé, v poslední době tolik diskutované oteplení nedokáže nahradit efekt lidských aktivit a znovu obnovit tyto extrémní biotopy, které byly závislé výhradně na lidské péči.

Kolektivizované hospodaření unifikovalo obrovské plochy zemědělské krajiny, ale již ze své podstaty nedokázalo pečovat o všechny louky, pastviny a sady. Chemizace sadovnictví udělala krátký proces například s **otakárkem ovocným**

Otakárek ovocný (*Iphiclides podalirius*). Tento krásný motýl byl v minulosti z Valašska vytlačen chemizací sadovnictví. V posledních letech se k nám začíná vracet.

(*Iphiclides podalirius*). Huslenský farář pan G. A. Říčan jej ještě z 20. let 20. století udává jako běžný druh. Pak během několika desetiletí z Valašska naprosto zmizel a ukrýval se nejbližší až v jižních částech Bílých Karpat. Až po roce 1989 se začal opět šířit a dnes máme doložené údaje o jeho výskytu přímo ze Vsetína (V. Bělín 2005). Podobně dopadl bělásek ovocný, který v 70. letech naprosto devastoval ovocné stromy přímo ve Vsetíně. Pak ustupoval a ustupoval, až se mu podařilo vymřít takřka na celém území ČR. Dnes se k nám vrací z nejnižších částí Moravy a rozšiřuje se také od našich západních hranic s Německem. Amůžeme se zeptat: Bylo tomu tak kvůli oteplování, nebo kvůli omezení postřiků v opuštěných, stárnoucích sadech?

Na mnoha místech se navíc udržela extenzivní péče o pozemky, která v kombinaci s nedůsledností JZD zajišťovala prostor pro mnoho teplomilných druhů, které snášejí i částečně zarůstající pastviny či umějí přežít na mezích a úvalech polních cest. Máme proto stále to štěstí řídké potkávat třeba motýly „stíhačky“: **soumračníky skořicové** (*Spialia sertorius*), **s. bělopásé** (*Pyrgus alveus*) či trochu častější **soumračníky čárkované** (*Hesperia comma*) – (soumračníci představují typický příklad hravosti českého názvosloví – navzdory svému jménu jsou neaktivnější přes poledne a na večer již v poklidu posedávají na květech a pomalu se ukládají k spánku). Soumračníci pro svůj vývoj potřebují opět obnažené plošky třeba na pastvinách, vyhovují jim třeba ovčí chodníčky ve strmých svazích. Nepohrdnou ale i nově člověkem vytvořenými stanovišti – soumračník skořicový tvoří silnou populaci na nasypaných kamenitých hrázích přehrady Stanovnice (ne že by se živil tam použitým asfaltem, jeho živnou rostlinou je kravec menší (*Sanguisorba minor*), který vyžaduje narušená osluněná místa), vyhovují mu i odkryté zářezy nově vybudované komunikace, která krouží podél břehů přehrady. Bohužel jsou tyto biotopy dlouhodobě vel-

Pabourovec jestřábníkový (*Lemonia dumi*). Kriticky ohrožený „denní můra“. Na Valašsku pravděpodobně již vyhynul, dříve žil například na Pulčinách.

mi nestabilní a z velké části i zalesněné. Jak bude les postupovat, zmizí i soumračník.

Podobně se na Valašsku zachovaly silné kolonie motýlů vázaných na pestré mozaiky krajiny (ve které často najdeme i opuštěné, zarůstající plochy či nesečené lemy luk či cest). Jinde v České republice tyto motýly již vymřeli či se stáhli na tu a tam pár luk v okrese. Do této skupiny přeživších veteránů patří **perleťovec maceškový** (*Argynnis niobe*) či **hnědásek kostkovaný** (*Melitaea cinxia*). Oba dva mají v zásadě podobné nároky. Nepřežijí tam, kde byl v minulosti proces unifikace krajiny úspěšný. Ke svému životu potřebují hus-

tou síť mnoha odlišných biotopů natěsnaných na velmi malé ploše. Motýli kladou vajíčka na obnažený povrch půdy na pastvinách, kde se i páří. Nektar však sají v lemech pastvin a na loukách. Přes den se před horkem či deštěm schovávají do stinných nízkých křovin a stromů. Na jiných místech zase nocují. Když vypadne i jeden jediný článek tohoto řetězce, motýl zmizí.

Změna tváře krajiny nastolila vhodné podmínky pro život hlavně jedné ekologické skupiny. Ruku v ruce se zarůstáním pastvin a jejich přírodním převodem na sečené louky se rapidně zvětšila plocha, na které mohou druhy specializované na tento typ biotopu přežívat. V posledních letech k nám tak z jihu expandovaly druhy nové pro valašskou zvěřinu. Pro úspěšný rychlý výsadek musí tyto druhy splňovat několik ekologických podmínek – musí být hodně mobilní a umět se tak přemisťovat na velké vzdálenosti a naopak nesmějí být striktně vázány na vzácný typ biotopu. Dařit se jim musí na široké škále co nejběžnějších stanovišť.

Co mají společného **modrásek štírovníkový** (*Cupido argiades*), **modrásek tolicový** (*Cupido decoloratus*) či **okáč voňavkový** (*Brintesia circe*)? Líbí se jim na zarůstajících vysokostébelných loukách. Zmínění modrásci na Moravě ex-

Modrásek vikvicový (*Polymmatas coridon*). Dříve u nás žil na vyprahlých stránkách a úvalech polních cest. Spolu se zarůstáním a změnou obhospodařování se z Valašska již dávno vytratil. Foto L. Spitzer

pandují již několik desetiletí, na Valašsku se však definitivně úspěšně plošně usídlili až tak před pěti lety. Dříve neznámí modrásci dnes tvoří silné propojené populace a potkat je lze takřka na každé louce. Jejich živnými rostlinami je mnoho druhů běžných bobovitých bylin. Nejsou tak specializováni na jednu živnou rostlinu, pravděpodobnost úspěchu jejich výsadku na novou lokalitu je tak velmi vysoká. Navíc jsou ti, ačkoli drobní, motýlci velmi poléťaví, nedělá jim problém překonat vzdálenost i několika kilometrů. Jejich příbuzný o něco menší druh zvyklý přebývat na jedné lokalitě a konzumující jen jednu živnou rostlinu (úročník bolhoj) – **modrásek nejmenší** (*Cupido minimus*) se nešíří a naopak lokálně vymírá. Z výsledků *Mapování motýlů Beskyd* vyplývá, že ze 45 mapovaných míst žijí dnes ti modrásci na 16 z nich. A jejich expanze bude jistě dále pokračovat. Zarůstajících luk přibývá, a tak nic nebrání jejich dalšímu šíření. Okáč voňavkový představuje jiný typ motýla. Je to silný motýl schopný překonat velké vzdálenosti. Jeho housenky se živí různými travami. Jeho šíření z jihu započalo teprve před několika lety, motýl však ročně postupoval o mnoho kilometrů na sever. Před pár lety byl znám ze Zlína, pak z Jasenné pod Širákovem, předloni ze Vsetína a loni byl viděn již v Oznici

u Valašského Meziříčí. Letos máme ověřené pozorování až z Horní Bečvy. Během dvou tří let se na Valašsku jistě zabydlí a stane se nedílnou součástí naší zvěřiny.

Abychom nemluvili pořád jenom o motýlech, zmíníme i příklady jiných druhů hmyzu. Jedním z nich může být teplomilná **kobylka křídlatá** (*Phaneroptera falcata*). Jedná se o štíhlou zelenou dravou kobylku. Vázaná je na teplomilné lokality s množstvím kořisti – hlavně jedinců dalších druhů hmyzu. Této kobylce jistě prospěla poslední kombinace tuhé zimy s vysokou sněhovou pokrývkou a následné teplé zimy bez sněhu.

Kobylka křídlatá (*Phaneroptera falcata*). Příklad dravého druhu hmyzu, který velmi dobře zareagoval na v poslední době teplá léta a mírné zimy a rychle se šíří z jihu. Foto L. Spitzer

V oblasti Valašských Klobouk je to momentálně nejhojnější kobylka poloviny léta. Na vhodných lokalitách dosahuje neuvěřitelně vysokých početností. Z Valašska je známá zatím jen z údolí Lušová v Halenkově, ale její rozšíření bude jistě daleko širší.

Z plejády dalších druhů vyberme ještě velmi dobře poznatelného dravého zástupce naší fauny – **kudlanku nábožnou** (*Mantis religiosa*). Tento druh je dosud zákonem chráněn, ačkoli se v posledních deseti letech masově rozšířil po celé Moravě. Známe je již až z Opavska a od Ostravy. Ačkoli je kudlanka na první pohled nevinné nemotorné stvoření, dokáže pravě divy. Z jemného zvířátka se mrknutím oka mění v nelítostného predátora, který do svých otměných předních nohou chytí kdekou saranči. Z váhavé kolébatvé chůze mrštně startuje k dlouhým, přepočítáno na

Kudlanka nábožná (*Mantis religiosa*). Už i ve Vsetíně či Halenkově teď můžeme potkat tento velice známý hmyz. Rychlost jejího šíření na sever věrně připomíná Blitzkrieg (své dobyté pozice však neztrácí). Foto I. Skalský

velikost těla člověka takřka mezikontinentálním přeletům. Kudlanka na podzim klade vajíčka do tzv. oothék, které přilepuje pod kameny či jiný materiál na suchých výhřevných místech. Podle posledních svědectví byla letos opakovaně kudlanka viděna ve Vsetíně (3 pozorování), na Drastihlavě v Ratiboři (1 pozorování) a také v údolích Dinotice (a to až v jeho závěru na úplně poslední loučce) a Hluboký v Halenkově. Podle všeho si tento predátor Valašsko již také podmanil.

Spolu s uvedenými příklady do našeho regionu přišly i zástupy jiných druhů hmyzu z řádu much, blanokřídlych, ploščic a dalších. Při jejich zkoumání však bohužel narážíme na nedostatek kapacit současné odborné komunity. Pozvolný proces šíření druhů z jihu je však nepopiratelný a podle všeho bude i nadále pokračovat.

Pokud se tedy pokusíme zodpovědět otázku položenou nadpisem tohoto příspěvku, docházíme k jednoznačnější odpovědi. Příroda bezlesí na Valašsku byla obsazena převážně jižními druhy již v dobách valašské a pasekářské kolonizace v 17. století. Od té doby složení společenstev kolísalo, druhy vymíraly a některé se zase vracely. S měnící se tvářností krajiny se proměňovala i její schopnost žít a poskytovat příbytek dlouhé řadě živočišných a rostlinných druhů. V současnosti jsme svědky silné vlny imigrace nových jižních druhů – *jižní Morava tedy Valašsko dobyla již dávno, teď si jen dalšími výsadky upevňuje svou pozici.*

Ježůvka - příklad extenzivně obdělávané krajiny v okolí Vsetína

Foto D. Halata